

Політична історія України. XX століття:**У 6 т. (Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін.) - К.: Генеза, 2002-2003.**

В українській науці сьогодні робляться перші спроби наукового прогнозування соціально-економічного розвитку України. Однак до останнього часу ніхто ще не наважувався спрогнозувати розвиток політичних відносин в Україні. Уперше ця спроба матеріалізувалася в капітальній праці - шеститомнику "Політична історія України. XX століття", який підготували вчені з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, Інституту історії України НАНУ, інших академічних установ та вищих навчальних закладів держави.

Ініціатором проекту з підготовки нарисів політичної історії XX ст. в територіальних межах України, про яку доводилося лише мріяти на початку XX ст. і яка наприкінці його стала реальністю, став Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. Автори шеститомника обмежилися XX століттям не випадково. Адже саме воно принесло для України дві спроби перетворити її державність з віртуальної на реальну. На рубежі XX ст. Україна як цілісність взагалі не існувала, будучи тільки об'єктом політики своїх сильніших сусідів. Поряд з втратою у ранньому середньовіччі своєї державності, вона поступово розгубила також усвідомлення власної ідентичності, увійшовши до новітнього етапу свого розвитку фактично безіменною. Написати всебічну наукову політичну історію України в XX ст. - для авторського колективу шеститомника означало не лише пильно придивитися до минулого, але ще раз розглянути кардинальне питання про державотворчу парадигму українців. Думається, що навряд чи хтось із серйозних дослідників та політиків не погодиться з думкою авторів праці, що саме політична історія України є однією з ключових форм легітимації корінної нації. Як це не дивно звучить на початку XXI ст., але до останнього часу в державі дійсно бракувало комплексної, виваженої праці, що здійснила б спробу широкого осмислення політичного поступу українського народу впродовж XX ст. Зосередження уваги авторів шеститомника саме на подіях політичної історії України останнього століття - це не данина модному політологічному дискурсу й не спроба заднім числом урегулювати стихійний, далеко не завжди прямолінійний хід історичного процесу. Тим більше, що про суто національну політику аж до початку 90-х рр. XX ст. можна говорити лише з поправкою на величезну залежність України від політики тих держав, до складу яких входили її землі.

Авторський колектив "Політичної історії України. XX століття" свідомо намагався уникати акценту на націєтворчих процесах, хоча й уважає цей напрям дослідження перспективним. Його принципова позиція ґрунтується на тому засадничому постулаті, що історія України є не лише історією етнічних українців, а й усіх без винятку народів, що заселяють її територію. Автори акцентують увагу на тому, що політична думка в Україні - це витвір не лише національно свідомої та ліберально мислячої інтелігенції, а всіх політичних течій: від крайніх лівих (комуністичної, соціалістичної) до крайніх правих (націоналістичних). Дуже важливо, що автори зазначеної праці уважно вивчали й аналізували вплив ортодоксальних, провладних політичних течій на суспільне життя, а також будь-які прояви опозиційності та інакомислення. На нашу думку, це надало предмету дослідження системного, цілісного вигляду. Можна вважати, що згадана праця увінчує собою етап, упродовж якого історична наука в Україні успішно долала ті істотні вади, які надто часто робили минуле "непередбачуваним". Пропоноване читачеві видання, думається, стане відповіддю вітчизняних дослідників на ще й досі глибоко вкорінені ідеологеми "штучності" та "неприродності" українського руху. Відтворюючи непросту багатогранну політичну історію України XX ст., авторський колектив зумів рівною мірою висвітлити як інституційну, так і

орієнтаційну сфери політичного життя. Історія політичної думки, партій та громадських об'єднань, владних структур цікавила авторів такою ж мірою, як і пізнавальні ціннісні, емоційні орієнтації людей на різних історичних етапах. Поряд з цим, автори свідомі того, що дослідження дуже складної сфери політичної культури й етики потребуватиме ще чималих додаткових зусиль.

Серед авторського колективу "Політичної історії України. XX століття" люди, різні за віком, професійною підготовкою, науковими інтересами, політичними поглядами та симпатіями. Це, природно, не могло не спричинити певних розбіжностей у трактуванні окремих сюжетів і періодів української історії. Проте через усю працю простежується їхнє спільне прагнення відтворити події у всій їхній багатогранності, уникаючи категоричності й безапеляційності в оцінках та судженнях.

Перший том "Політичної історії України. XX століття" хронологічно охоплює події кінця XIX ст. - до 1917 р. Автори тому Ю.А. Левенець (доктор політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України), Л.П. Нагорна (доктор історичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України) та М.С. Кармазіна (доктор політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України) детально аналізують основні фактори й сутність політичних процесів в Україні, ідейно-теоретичні надбання національної політичної думки, роль "українського питання" в Російській імперії. У першому томі також висвітлено політичні процеси на західноукраїнських землях, тенденції та особливості розвитку України під час революції 1905 - 1907 рр. і в умовах першої світової війни.

Природним стало бажання авторського колективу тому зосередити увагу насамперед на кристалізації української ідеї й реалізації "українського проекту". Але автори не зводять політичну історію України початку XX ст. лише до процесу кристалізації українськості та специфічних національних інтересів, що суттєво збіднило б палітру тогочасного життя. Українські землі залишалися інтегральними частинами двох імперій і у своєму розвитку проходили ті ж фази, що й метрополії. Можна погодитися з авторами, що економічний, технічний та політичний виміри визначали їхні обличчя значно більшою мірою, ніж еволюція думки.

Предметом дослідження в першому томі є історія політичної думки, партій, суспільно-політичних рухів України від початку XX ст. до Лютневої революції 1917 р. Але автори подекуди свідомо виходять за згадані хронологічні рамки, заглиблюючись, принаймні в аналізі політичної думки, у більш ранні часи. Екскурс авторів у XIX ст. уявляється необхідним і доречним, бо, по-перше, дозволяє простежити, коли та в яких формах викристалізувалася українська національна ідея; і, по-друге, "український проект" націє- і державотворення спирався на потужний фундамент, закладений саме у XIX ст. зусиллями М.С. Грушевського, М.П. Драгоманова та І.Я. Франка.

Другий том "Політичної історії України. XX століття" підготували В.Ф. Верстюк (доктор історичних наук, Інститут історії України НАН України) і В.Ф. Солдатенко (доктор історичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України). Він присвячений подіям революційної доби 1917 - 1920-х рр. та відтворює складні, суперечливі процеси здійснення соціальних і національно-визвольної революції, що становили стрижень життя й розвитку української нації. Автори тому розкривають пошук теоретико-правових моделей національно-державної організації й результати спроб їх втілення в суспільну практику, а також на основі компаративного аналізу головних напрямів державотворення, запровадження різних форм політичних систем, з'ясовують домінуючі орієнтації українців, що виявилися визначальними для всього їх наступного історичного поступу.

Авторами зроблено помітний внесок у розв'язання низки важливих методологічних та конкретно-історичних аспектів проблеми соборності України, здійснено, на нашу думку, вдалу спробу охарактеризувати державницькі про-

цеси як в УНР, так і в ЗУНР, Не менш важливо відзначити неупереджений, виважений підхід вищеназваних науковців до розв'язання проблеми взаємовідносин та взаємовпливів між національними формами державності (зокрема української) й радянською моделлю в різні моменти української революції.

Автори спробували знайти також нові методологічні засади у вивченні питання про результати революції, здійснили успішну спробу провести об'єктивні, правдиві підрахунки "плюсів" і "мінусів" революційної доби, порівняти, зіставити та уважно зважити їх. Наприкінці хочеться звернути увагу на періодизацію історії української революції 1917- 1920 рр. Вичленення ряду її етапів допомогло підвести природну основу для аналізу багатого й різнопланового політичного досвіду.

Авторський колектив тому аргументовано доводить, що один з головних уроків подій 1917 - 1920 рр. в Україні полягає в тому, що спроби лідерів української нації розірвати взаємопов'язані взаємодетерміновані складові елементи цілісного революційного процесу призвели до ряду серйозних прораханків, невдач, поразок та, у кінцевому рахунку, до провалу планів, що викристалізувались на початку революційного шляху.

Третій том "Політичної історії України. XX століття" охоплює події 1921 - 1938 рр. Він написаний переважно вченими, які працюють або працювали в Інституті історії України НАНУ. Впродовж 1992 - 2002 рр. авторський колектив відділу історії України 20 - 30-х рр. XX ст. послідовно, у межах окремих хронологічних періодів, досліджував проблему формування радянського тоталітарного режиму. Автори тому В.А. Греченко, Л.В. Гриневич, С.А. Кокін, С.В. Кульчицький (доктор історичних наук, Інститут історії України НАНУ), О.М. Мовчан, Ю.І. Шаповал (доктор історичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України) змогли дати більш змістовні й аргументовані відповіді на такі непрості питання, як: "чому сталися три радянські голодомори?", "як розгадати загадку великого терору 1937-1938 рр.?", "чим пояснити дивні, на перший погляд, перипетії нової економічної політики?", "якою була кінцева мета політики модернізації 1930-х рр.?". Безперечно, ці відповіді виявилися більш змістовними та повними, ніж їх дав, наприклад, міжнародний колектив відомої "Чорної книги комунізму. Злочини, терор, репресії", яка вперше з'явилася в 1997 р. в Парижі, а російськомовне видання її побачило світ у 1999 р.

Авторський колектив третього тому аргументовано доводить, що результати 17 років міжвоєнного періоду виявилися для українського народу не менш трагічними, ніж попередня доба революцій і війн: два голодомори, майже безперервні масові репресії, пік яких припав на 1933 та 1937 рр., депортації десятків тисяч громадян України за соціальними й національними ознаками. Автори справедливо відзначають, що поряд з побудовою радянського ладу як фундаменту тоталітарного політичного режиму, було досягнуто істотних успіхів у модернізації господарства та в культурному будівництві. На нашу думку, авторам вдалося подолати стихійно-позитивістський підхід до висвітлення подій міжвоєнного періоду, що проявився в українській історіографії останніх років. Аналіз ідей, які лягли в основу комуністичної доктрини, дослідження її суті й заснованої на ній політики, вивчення зворотного впливу політики на доктрину допомогло науковцям розібратися у багатьох загадках радянської історії взагалі та міжвоєнного періоду зокрема.

Четвертий том видання охоплює період другої світової війни. Спираючись на унікальний архівний матеріал, сучасні історіографічні дослідження, В.І. Кучер (доктор історичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ), В.А. Гриневич та В.С. Коваль спробували переосмислити питання ролі й місця України в контексті передвоєнного партнерства, а згодом воєнного протистояння двох диктатур. Увага сучасних вітчизняних

науковців до даної проблеми є закономірною. Вона зумовлена фактом остаточного розв'язання українського питання, у першу чергу становленням і розбудовою незалежної держави як європейської демократичної країни, її визнанням та підтримкою світовим співтовариством, процесами геополітичного самовизначення й вироблення концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії та політичних пріоритетів міжнародної діяльності України. Авторський колектив тому здійснив вдалу спробу звільнитися від тягаря попередніх стереотипів й уявлень, подолати заідеологізованість і заполітизованість у вивченні подій передодня та початку другої світової війни, оцінив їх з позицій загальнолюдських гуманістичних критеріїв і цінностей суспільного розвитку. Велику увагу приділено авторами політологічному аналізу міжнародних відносин, політиці урядів різних держав у питаннях, пов'язаних з Україною. Зроблено це на основі залучення багатьох нових для вітчизняної науки документальних матеріалів.

У томі автори показали, які фатальні для Заходу та всього світу загалом наслідки мало випадіння Росії з європейського концерту великих держав, зруйнування традиційного балансу сил на континенті внаслідок Жовтневої революції й спроб більшовицького експорту останньої. Спираючись на вітчизняні та світові досягнення історичної й політологічної науки, авторський колектив простежив виникнення й розвиток європейської політичної кризи 1938 р., переростання її у війну в 1939 р., важливе місце закарпатських українських земель у тих подіях. Авторами тому вперше проаналізовано політичний процес піднесення рангового статусу СРСР від стану держави-парії до визнаної великодержавності в кризовій ситуації 1938 -1939 рр., порушено та одержано аргументовану відповідь на кардинальне й новаторське питання - чи існувала реальна воєнна загроза для Радянського Союзу в 1939 р.? Показано також стратегічні курси тодішньої політики Сталіна й Гітлера до взаємного зближення та партнерства.

Поглиблене вивчення доступних нині документальних джерел, новітньої вітчизняної й зарубіжної літератури, дало змогу авторському колективу повному поглянути на становлення й розвиток партизанського руху, розкрити причини невдач у розгортанні партизанської боротьби, джерела формування та поповнення загонів у початковий період, роль ВКП(б) в організації й керівництві ними. Обстановка ідеологічного плюралізму й багатопартійності в сучасній Україні створила також умови для застосування нових підходів до висвітлення малодосліджених, замовчуваних та сфальсифікованих проблем другої світової війни й післявоєнного періоду. До таких, безперечно, можна віднести історію ОУН і УПА, члени яких боролися за незалежну Українську державу. Авторі проводять думку, що створення та діяльність ОУН і її збройного формування - УПА - стало тією ланкою історичного процесу, яка забезпечила перманентність національно-визвольного руху українського народу за власну державність.

Особливість даного дослідження полягає в тому, що в контексті висвітлення політичної історії України значна увага приділяється соціальним і етнічним проблемам, детально розглядаються питання сталінської національної політики, досліджується вплив подій війни на суспільну свідомість та політичні настрої українського населення. Особливе місце в праці відведено дослідженню еволюції моделі радянського патріотизму відповідно до змін, що відбувалися в сталінській національній політиці й ідеології в роки Другої світової та Великої Вітчизняної війн, своєрідному дрейфові від пролетарського інтернаціоналізму до російського націоналізму. Уперше в українській історіографії порушується питання про роль і місце вітчизняної еліти в процесі збереження національної свідомості українців. Одним з провідних принципів дослідження проблеми виступає поліетнічність, згідно з якою історія України при дотриманні національної домінанти розглядається як історія всіх народів, які мешкали на її території.

П'ятий том "Політичної історії України. XX століття" присвячено дослідженню політичної діяльності українців, що проживали в період між двома світовими війнами за межами УРСР. З географічного погляду об'єкт дослідження авторів тому - В.П. Трошинського (доктор історичних наук, Українська академія державного управління при Президенті України), А.А.Шевченка, Р.Г.Симоненка, С.В.Віднянського (доктор історичних наук, Інститут історії України НАНУ), В.А. Потульницького (доктор історичних наук, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України) та С.Д. Попика - обмежується Європою. У томі йдеться про політичну діяльність української еміграції, що утворилася внаслідок поразки національно-визвольної боротьби в Україні в 1917 - 1920 рр. і знайшла притулок у ряді європейських країн, а також суспільно активної частини українського громадянства на тих землях, що в міжвоєнний період входили до складу Польщі, Чехословаччини й Румунії. Автори свідомо залишили поза контекстом аналізу інші українські поселення за межами УРСР, оскільки поза Європою вони на той час ще не мали якогось політичного самодостатнього значення.

Автори не випадково об'єднали й проаналізували в одному томі емігрантський та західноукраїнський політичні комплекси міжвоєнного періоду, адже вони мали багато спільних рис, становили значною мірою цілісний політичний соціум як з погляду стратегічних цілей діяльності, так і з погляду поширення своєї організаційної мережі, ідеології й соціальної бази. Спільною стратегічною метою діяльності всіх українських політичних середовищ як в еміграції, так і в Галичині, Західній Волині, на Закарпатті та Буковині було здобуття самостійної соборної України. Хронологічно том обмежено періодом між двома світовими війнами, бо тільки стосовно цього періоду й можна говорити про емігрантсько-західноукраїнський політичний соціум, який був зруйнований з початком другої світової війни й входженням Закарпаття ще в березні 1939 р. до складу Угорщини, а Галичини, Західної Волині та Північної Буковини відповідно у вересні 1939 р. й у червні 1940 р. - до складу СРСР. Після цього виникла цілком інша ситуація, з'явилися нові чинники, які визначили подальшу політичну історію українців як за межами, так і у кордонах УРСР.

П'ятий том, як також видання в цілому, є не політологічною, а історико-політичною працею. Відтак діяльність міжвоєнної політичної еміграції та партійних середовищ на західноукраїнських землях розкривається в ній на тлі тогочасних історичних подій, насамперед міжнародних, політики держав, на території яких перебували емігранти, а також тих країн, до складу яких входили ці землі.

Автори тому зазначають, що внаслідок специфіки досліджуваного об'єкта, який знаходиться цілком за межами України, а також відомих умов, котрі унеможливлювали існування політологічної науки в міжвоєнній УРСР, переважну частину інформаційної й джерельної бази перших двох розділів п'ятого тому склали зарубіжні джерела та література.

Завершальний, шостий, том "Політичної історії України. XX століття" висвітлює процес саморозпаду радянської системи, починаючи від 1945 р., а також перше десятиліття української незалежності. Матеріали тому розкривають історичну закономірність та неминучість розпаду СРСР і краху всіх скріплюючих його елементів - комуністичної ідеології, однопартійної системи, "єдиного народно-господарського комплексу", "пролетарського інтернаціоналізму" тощо. У VI томі авторським колективом відтворено широку картину перемоги національного руху й подолання гострих проблем державотворення. Завершальний том охоплює понад половину часового простору, у рамках якого розкривається тема, винесена в заголовок усього шеститомника. Автори аргументовано й логічно доводять, що сомнамбулізм політичного життя повоєнних радянських часів в Україні, помножений на політичну без-

хребетність місцевої політичної еліти, його утаємниченість, келейність та безбарвність зумовили спресованість сорока років повоєнної політичної історії України в один том. Спалах суспільної активності в другій половині 80-х рр. ХХ ст., його непередбачувані наслідки, зробили українську політичну історію дійсністю, реальним об'єктом наукового вивчення.

Залежний статус України до 1991 р. фактично вів до дублювання в її тодішньому політичному житті основних змін, що відбувалися в центрі. Він не залишив нічого іншого, як сумлінно репродукувати те політичне моделювання, що його міг дозволити собі кожний новий керівник СРСР. Такий стан справ відбиває й структура шостого тому. Разом з тим, необхідно зазначити, що виклад політичної історії України авторами заключного тому не зводиться лише до ілюстрації загальносоюзних тенденцій політичного розвитку, що проявлялися в той період. Вони виокремлюють у політичному житті України хай і не дуже виразні, але все ж таки особливості, зумовлені національною специфікою, живучістю українських традицій, у тому числі в політичному мисленні народу, у суспільній поведінці тощо.

Понад половину шостого тому присвячено політичним подіям, ланцюг яких закономірно призвів до перемоги ідеї сепаратизму в думці практично всіх груп українського суспільства. Причому, зазначають автори, усе це відбувалося в тому середовищі, у якому наполегливо прищеплювався винятково негативний образ націоналізму, його ідеології та політичної практики.

Заключна частина шостого тому розкриває тяжкий і дуже болісний пошук незалежною Україною нової моделі свого суспільного буття, принципів політичної й національної інтеграції, пріоритетів у глобалізаційних та регіоналізаційних тенденціях сучасного далеко не простого світу. Цей шлях новою державою пройдено лише частково. На рубежі ХХ - ХХІ ст. політична історія України наповнюється новими сюжетами, породженими невідкладними й гострими питаннями, що закономірно виникають у процесі створення відкритого громадянського суспільства й правової демократичної держави.

Таким чином, вихід у світ шеститомної "Політичної історії України. ХХ століття" - це знаменна подія в науковому та громадському житті держави. Україна першою серед колишніх республік, які здобули суверенітет після розпаду СРСР, зробила вдалу спробу глибокого й виваженого осмислення своєї новітньої історії з позиції національної ідентичності, продемонструвала не лише високий рівень вітчизняної суспільствознавчої науки, а й утвердження її інтелектуальної самостійності та незалежності. Дана праця, безумовно, засвідчила творчі можливості академічних установ України, їх компетентність і глибину досліджень. Вона стане в пригоді науковцям, політикам, викладачам історії й політології, студентам, усім небайдужим, хто мислить, діє, прагне реалізувати свої задуми.

*Б.А.Дем'яненко
(Переяслав-Хмельницький)*